

Wrocław, dnia 10 lutego 2020 roku

Prof. dr hab. Andrzej Koziel
Instytut Historii Sztuki
Uniwersytet Wrocławski
Ul. Szewska 36
50-139 Wrocław

Recenzja rozprawy habilitacyjnej
Tomáš Malý, *Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon*
a koncept barokní kultury (Praha 2019)

Publikacja książki *Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury* autorstwa doktora Tomáša Malego, od 2005 roku pracownika Instytutu Historycznego na Uniwersytecie Masaryka w Brnie, nie była dla mnie zaskoczeniem. Od lat bowiem śledzę z zainteresowaniem naukową karierę jej Autora, stąd też wiem, że podjęta w recenzowanej książce tematyka nie jest nową w jego bogatym naukowym dorobku. Doktora Malego można bowiem śmiało uznać za już doświadczonego i wytrawnego badacza katolickiej pobożności na Morawach i w Czechach w dobie baroku z licznymi dokonaniem naukowymi na tym polu. Tej problematyce poświęcił on swoją znakomitą dysertację doktorską *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizaci. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století* (Brno 2009). Dotyczyły jej także jego późniejsze książkowe opracowania przygotowane wspólnie z innymi autorami, jak choćby napisane razem z Vladimírem Maňasem i Zdenkiem Orlitą niezwykle cenne dzieło *Vnitřní krajina zmizeleho města. Naboženská bratrstva barokního Brna* (Brno 2010). Podejmowana była ona także w szeregu autorskich artykułów doktora Malego, jak – przykładowo – *Christianizace obrazem. Barokní „via purgativa“ jako afektivní internalizace viry* ([w:] J. Hanuš, J. i inni: *Christianizace českých zemí ve středoevropské perspektivě*, Brno 2011, s. 194–227) czy *Civic Ritual, Space and Imagination. The Coronation of the Icon from Brno (1736)* ([w:] I. Foletti, A. Palladino (red.): *Ritualizing the City. Collective Performances as Aspects of Urban Construction from Constantine to Mao*, Roma 2017, s. 157–180). Dlatego też decyzję doktora Malego o poświęceniu rozprawy habilitacyjnej tematowi rzymskich koronacji cudownych wizerunków Maryjnych na Morawach i w Czechach należy widzieć jako naturalne zwieńczenie jego wcześniejszych wieloletnich badań, swego rodzaju efekt kulminacji wiedzy, która była gromadzona już od dłuższego czasu.

Habilitant zdecydował się poświęcić swą rozprawę tematowi rzymskich koronacji cudownych wizerunków Maryjnych na Morawach i w Czechach mimo, iż została ona już omówiona monograficznie w starszych opracowaniach historycznych poświęconych poszczególnym koronacjom (Karel Eichler, František Xaver Holas, Petr Zelinka) oraz całościowo w opublikowanej sześć lat wcześniej książce Dany Vrabelovej *Imago gratiosa. Korunovane Madony ve středni Evropě v době baroka* (Sokolov 2013). W dziele tym koronacjom trzech morawskich i czeskich cudownych Madonn: ze Svatěj Hory koło Příbramu (1732), ze Svatého Kopečka koło Ołomuńca (1732) i z dawnego klasztoru Augustianów w Brnie (1736) poświęcono jednak tylko jeden rozdział, natomiast w pracy doktora Malego stały się one jej głównym przedmiotem rozważań, które przeprowadzono w szerokim historycznym, społecznym i religijnym kontekście. W rezultacie powstało imponujące pod względem rozmiarów opracowanie, liczące aż 325 stron zasadniczego tekstu wzbogaconego 44 czarnobiałymi i kolorowymi ilustracjami. Wydawcą tego dzieła został Uniwersytet Masaryka w Brnie. Publikacja ta jest jednym z rezultatów projektu badawczego nr 14-36521G *Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání*, który był realizowany na Uniwersytecie Masaryka w Brnie i Uniwersytecie Palackiego w Ołomuńcu w ramach grantu przyznanego przez Grantovą agenturę Czeskiej Republiki.

Jak czytamy we wstępie do książki, jej celem było „poukázat na spektrum významů, které v sobě dané festivity nesly a které mohou odkazovat k zásadním myšlenkovým strukturám středoevropské společnosti 17. a 18. století.” Uroczystości koronacji cudownych wizerunków Madonn były bowiem, zdaniem Autora, „nepochybně projevem úcty k Bohu, specifickým aktem zbožnosti, který však zahrnoval mimo jiné sebezprezentaci vybraných skupin obyvatelstva. Tato prezentace měla výrazně „profánní“ podobu, což znamená, že se neodehrávala soukromě, například tichým modlením a meditováním v chrámu – přímou komunikací s Bohem, odpovídající představám teologů 19. století –, ale veřejně, podle příslušných sociálních pravidel.” (s. 12). Dlatego też doktor Malý do analzy tego fenomenu zdecydował się wykorzystać nową, inspirowaną antropologią metodologię, w której kultura obejmuje – cytując słowa Richarda von Dülmena (*Historická antropologie. Vyoj, problémy, ukoly*. Praha 2002, s. 37–39) – „nonverbalni komunikaci, ritualni chovani, symbolicke světy a způsoby života”. (s. 13). Przyjęcie takiej perspektywy badań sprawiło, że ich celem stało się – jak deklaruje sam Autor – „nalézt účel a smysl dané akce – v našem případě korunování obrazu – prostřednictvím analzy jejího průběhu, symboliky akce jako celku i jednotlivých jejích fází, stejně jako prostorů a artefaktů s akcí spojených.” (s. 13). Co ważne, książka ta

miała w swym założeniu być nie tylko monograficznym opracowaniem uroczystości koronacji trzech morawskich i czeskich cudownych wizerunków Maryjnych, lecz także próbą „historiograficko-metodologiczkou reflexi přístupů nových kulturních dějin a možností jejich využití pro alternativní interpretaci vybraných kulturních jevů” (s. 14), w tym wypadku całej kultury doby baroku na terenie Czech i Moraw.

Realizacja tak ambitnie wyznaczonych celów książki przebiegła w dwóch zasadniczych częściach opracowania, dopełnionych o obszerne zakończenie oraz przypisy, listę ilustracji, bibliografię, indeksy i przetłumaczone na język angielski kilkunastokrotne streszczenie. Pierwsza część, zatytułowana *Potridentské korunovace Madon jako historický fenomén (možnosti výkladu)*, została w całości poświęcona na prezentację metodologicznych rozważań na temat fenomenu koronacji cudownych Maryjnych wizerunków. Autor pieczołowicie zestawiał dotychczasowe propozycje interpretacji tego zjawiska jako uroczystej prezentacji triumfu Kościoła zwycięskiego i kulturowego importu habsburskiej pobożności (*pietas Austriaca*), poddał analizie przekazy źródłowe w kontekście publicznej demonstracji mocy i emocji i podjął dyskusję na temat metodologii zasadniczych badań słusznie opowiadając się za symboliczną antropologią Clifforda Geertza oraz socjologią przestrzeni Martiny Löw jako najbardziej odpowiednimi propozycjami do analizy fenomenu koronacji morawskich i czeskich cudownych Maryjnych wizerunków (s. 71). Wyniki własnych badań doktora Malego zostały przedstawione w drugiej części książki, zatytułowanej *Rituál*. Jego pełny przebieg we wszystkich trzech uroczystościach koronacyjnych Madonn został zaprezentowany w pierwszym rozdziale. W drugim szczegółowej analizie poddany został przestrzenny kontekst koronacyjnych aktywności i to zarówno na zewnątrz kościołów w mieście i na „świętych górach”, jak i w kościelnych wnętrzach. W kolejnej partii Autor skupił się na pokazaniu reprezentacji socjalnej struktury w koronacyjnych uroczystościach: społecznej hierarchii wyznaczonej podług zajmowanych miejsc w procesjach i kościołach, wyrazu społecznego zróżnicowania i demonstracji potęgi władzy w wizualnej oprawie uroczystości. Następny rozdział poświęcony został pokazaniu znaczenia liturgicznego kontekstu w omawianych wydarzeniach: nie tylko rzymskiego rytu przyjętego we wszystkich morawsko-czeskich koronacjach Madonn, lecz także przyjmowanych w ich trakcie sakramentów bierzmowania i spowiedzi. Wreszcie w ostatniej partii doktor Malý przystąpił do szczegółowych analiz najważniejszych elementów omawianych uroczystości koronacyjnych – cudownych wizerunków Maryjnych, które zaprezentował jako przedmioty kultu i pobożności, nośniki pamięci i przedstawień Matki Chrystusa oraz stymulatory konwersji na katolicyzm. Podsumowanie prowadzonych w książce rozważań przynosi jej

ostatnia część – obszerne zakończenie zatytułowane *Závěr: k interpretaci barokní kultury*, w którym Autor biorąc za przykład uroczystości koronacji cudownych wizerunków Madonn podjął próbę interpretacji całej kultury doby baroku na Morawach i w Czechach. W opozycji do „konfesjonalizacyjnego” i „modernizacyjnego” paradygmatu autorstwa Petera Herscha doktor Malý skłonił się ku możliwości zdefiniowania tego fenomenu jako „świeckiego” wydarzenia według kategorii socjalnego zróżnicowania, kultury masowej i artystycznego *Gasamtkunstwerku*, biorąc za podstawę propozycje zawarte w fundamentalnych pracach brneńskiego historyka Josefa Válki.

Zapytajmy się zatem, czy przyjęcie takiej formuły książki i jej płaszczyzny metodologicznej powoliło Autorowi na osiągnięcie wyznaczonego we wstępie celu? Odpowiedź na tak postawione pytanie może być tylko twierdząca. Książka *Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury* to oparta na licznych źródłach pisanych i bogatym materiale ikonograficznym erudycyjna i dygresyjna opowieść o uroczystościach koronacji morawskich i czeskich cudownych wizerunków Madonn w dobie baroku. Nie ulega wątpliwości, że doktor Malý w rezultatach swych poszukiwań daleko przekroczył dotychczasowy stan wiedzy na temat tego zagadnienia, wyznaczony przez prace takich badaczy, jak Karel Eichler, František Xaver Holas, Petr Zelinka, Jan Royt czy Dana Vrabelová. Stało się to możliwe, bowiem Habilitant przekonująco pokazał je nie tylko jako religijny fenomen, jak to dotąd zazwyczaj czyniono, lecz także jako wielopłaszczyznowe „świeckie” wydarzenia w całej ich socjologiczno-antropologicznej złożoności. Oczywiście, można się zastanawiać, czy tylko trzy uroczystości koronacyjne Madonn, jakie miały miejsce na Morawach i w Czechach w epoce baroku, są wystarczającą podstawą do wyciągania wniosków na zasadzie *pars pro toto* o całej kulturze baroku na tym terenie (mam tutaj wątpliwości...), ale trzeba przyznać, że doktor Malý jest jednym z nielicznych współczesnych badaczy, którzy odważyli się podjąć takie uogólniające interpretacyjne rozważania. Pomocna w realizacji tego zadania okazała się godna podziwu metodologiczna świadomość Habilitanta, który wykazał się znakomitą znajomością zarówno klasycznych już propozycji, jak i aktualnych trendów badawczych w humanistyce trafnie dobierając odpowiednie metody do swoich własnych badań z uwzględnieniem specyfiki analizowanych zjawisk kulturowych.

Równie wysoko oceniam merytoryczną warstwę książki, która pod tym względem została niemalże perfekcyjnie przygotowana przez Autora. Błędy, jeśli się pojawiają, są nieliczne i bez konsekwencji dla całości wywodu. Szkoda, że doktor Malý nie skorzystał z książki Andrzeja J. Baranowskiego *Koronacje wizerunków Maryjnych w czasach baroku. Zjawisko kulturowe i artystyczne* (Warszawa 2003), która dotyczy przecież tego samego

zjawiska na terenie sąsiedniej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i mogła stanowić znakomity materiał porównawczy. Uniknąłby wówczas także kilku nieścisłości w swojej własnej pracy, jak choćby w liczbie koronacji cudownych wizerunków Maryjnych w Polsce i na Litwie w dobie baroku, których było nie zaledwie 6, jak podaje Autor (s. 236, przyp. 66), lecz aż 26, poczynając od koronacji obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej (1717), a kończąc na koronacji wizerunku Świętej Rodziny w kolegiacie w Kaliszu (1790). Przy analizie mocy nawracania cudownej figurki Matki Boskiej Svatohorskiej (s. 200), której kult związany był z osobą praskiego arcybiskupa Arnošta z Pardubic, zabrakło mi odwołania do jego własnego cudownego nawrócenia z czasów młodości. Jak wiadomo, napomnienie to miało miejsce w kościele parafialnym w Kłodzku przed figurą Madonny z Dzieciątkiem, podczas śpiewania antyfony *Salve Regina* i zapoczątkowało późniejszą Maryjną pobożność przyszłego arcybiskupa, który nakazał stworzyć kopie kłodzkiej figury. Jak podaje Bohuslav Balbin, kopie te były czynione po to, aby Arnošt przez całe życie, także na trasie swych licznych podróży, mógł właśnie permanentnie doznawać upomnienia poprzez wyobrażenie Marii. Jedną z takich kopii była Madonna Svatohorska, stojąca niegdyś – jak chce tradycja – w kaplicy w siedzibie Arnošta w Příbrami u stóp Svatej Hory i dopiero później umieszczona w tamtejszym klasztorze jezuitów na samym świętym wzgórzu (zob. Mateusz Kapustka, Andrzej Kozieł, *Młodzieńcza wizja Arnošta z Pardubic i jej barokowa aranżacja w kościele pw. Wniebowzięcia NMP w Kłodzku*, [w:] *Arnošt z Pardubic. Osobnost – okruh – dědictví / Postać – środowisko – dziedzictwo*, red. L. Bobková, R. Gładkiewicz, P. Vorel, Wrocław – Praha – Pardubice 2005, s. 229–242). Warto byłoby podczas omawiania niszczyielskiej działalności Szwedów wobec cudownych wizerunków Maryjnych w czasie wojny trzydziestoletniej (s. 170) sięgnąć do monograficznego opracowania tego zagadnienia (Mateusz Kapustka, *Szwed-heretyk i święte obrazy. Z historii recepcji nowożytnego mitu*, [w:] *Po obu stronach Bałtyku. Wzajemne relacje między Skandynawią a Europą Środkową / On the Opposite Sides of the Baltic Sea. Relation between Scandinavian and Central European Countries*, red. J. Harasimowicz, P. Oszczanowski, M. Wisłocki, t. 1, Wrocław 2006, s. 493–510).

Docenić należy także językową warstwę książki *Obrazy a rituál. Římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury*. Praca ta bowiem, podobnie tak jak i inne pozycje w dorobku naukowym doktora Malego, jest napisana nienagannym i klarownym językiem, w którym fachowe terminy i obcojęzyczne wyrazy są serwowane czytelnikowi z umiarem, a nadrzędną intencją Autora jest dążenie do pełnej komunikatywności naukowego przekazu. Książkę Habilitanta cechuje wysoki poziom kultury literackiej, który łączy się z

bogata jak na dzieło naukowe szatą edytorską. Wydawca, którym było praskie wydawnictwo NLN, w niemalże bezbłędny sposób przygotowało pracę doktora Malego do druku. Natomiast dołączone na końcu książki obszerne indeksy osób i miejscowości umożliwiają sprawne docieranie do odpowiednich fragmentów zasadniczego tekstu.

Mankamentem jest jednak sposób konstruowania narracji w dwóch partiach tego opracowania: początkowej *Potridentské korunovace Madon jako historický fenomén (možnosti výkladu)* i końcowej *Závěr: k interpretaci barokní kultury*. Niestety, doceniając wagę przytaczanych przez doktora Malego metodologicznych koncepcji poszczególnych autorów oraz modeli interpretacji kultury baroku na Morawach i w Czechach należy jednocześnie zauważyć, że sposób ich prezentacji poprzez żmudne i monotonne wyliczanie licznych stanowisk znacznie obniżył narracyjną spójność i atrakcyjność książki i przez to sprawił, że jej lektura w tych częściach jest wielkim wyzwaniem i udręką dla czytelników tego dzieła, zwłaszcza tych, którzy nie mają odpowiedniego naukowego przygotowania. Uważam, że o wiele lepszym rozwiązaniem byłoby skupienie się na szerszej prezentacji przyjętej przez Autora metodologicznej płaszczyzny analizy i interpretacji dla jego własnych badań, a nie prezentowaniu wszystkich propozycji.

Te drobne uwagi krytyczne w żadnym wypadku nie umniejszają wysokiej wartości całej pracy doktora Malego, którą uznaję za znaczące osiągnięcie naukowe. Moim zdaniem, stanowi ona znaczny wkład w rozwój nauk humanistycznych. Stąd też na podstawie przedłożonej rozprawy habilitacyjnej z pełnym przekonaniem stwierdzam, że spełnia ona wymagania standardowo formułowane wobec prac habilitacyjnych w dziedzinie historii powszechnej i popieram dopuszczenie doktora Malego do dalszego etapu przewodu habilitacyjnego.

